

Hajdú András  
(PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem  
Politikatudományi Doktori Iskola)

# Generációváltás a radikális jobboldalon?

A francia Nemzeti Front és a Flamand Érdek elitjének összehasonlítása<sup>1</sup>

## ÖSSZEFOGLALÓ

*A radikális jobboldali pártok politikusaival, elitjével eddig kevés kutatás foglalkozott, ami összefügg azzal, hogy (részben a külvilággal szembeni bizalmatlanság miatt) az érintett pártok belső életéről viszonylag keveset tudunk (Kitschelt, 2007; Mudde, 2007; Stockemer, 2014). Sporadikusan készültek kutatások radikális jobboldali pártok szervezeti felépítéséről (de Lange–Art, 2011), tagságáról (Stockemer, 2014), magukról a politikusokról, a média érdeklődését felkeltő pártelnökökön túli személyekről azonban kevés információ áll rendelkezésre. A vezető politikusokról ugyan több országban jelentek meg portrék,<sup>2</sup> a pártok szélesebb körben vett politikusi rétegeről, belső elitjéről eddig kevés kutatás készült.*

*Különösen fontos ez a kérdés annak tükrében, hogy Európa számos országában a radikális jobboldali pártok esetében a korábbi támogatottsági szintet is túllépő választási és közvélemény-kutatási eredményeket tapasztalhatunk (pl.: Ausztria, Dánia, Franciaország, Svájc, Svédország). További említést érdemlő folyamat, hogy a radikális jobboldali pártok program, arculat és stílus szempontjából is jelentős változásokon esnek át, ami Franciaországban az „ördögtelenítés”, Magyarországon a „néppártosodás” fogalom formájában terjedt el, a politikatudományban pedig a „mainstream szereplőkhöz történő hasonulás” (mainstreaming) kifejezést használják rá (Akkerman et al., 2016a).*

*A tanulmány célja, hogy a radikális jobboldali pártok politikusairól, politikai elitjéről nyújtson ismereteket. A tanulmány két radikális jobboldali párt esetében vizsgálja meg azt a kérdést, hogy a mainstream szereplőkhöz történő hasonulás együtt jár-e generációváltással a párton belül, ez a változás megváltoztatja-e az érintett pártok elitjének karakterét, más rekrutáció érvényesül-e esetükben?*

**Kulcsszavak:** radikális jobboldal; politikai elit; mainstreaming, politikai rekrutáció

<sup>1</sup> A kézirat lezárására 2016. december végén került sor. Ezért a 2017 során bekövetkező személyi változásokra, így Marine Le Pen és Florian Phillipot 2017 szeptemberében bekövetkező szakítására nem tér ki.

<sup>2</sup> Pl: Az Osztrák Szabadságpárt elnökeiről, Jörg Haiderről és Heinz-Christian Strachérről, vagy a Dán Néppártot alapító Pia Kjaersgaard-ról is jelentek meg portrékönyvek.

András Hajdú

(PhD Candidate, Corvinus University of Budapest,  
Doctoral School of Political Science)

## Generation turnout on the radical right?

Compare the elites of *Front National* and *Vlaams belang*

### ABSTRACT

*Up to the present the academic researches about politicians and elites of radical right parties have remained sporadic, which is related to our limited knowledge about the inner party dynamics and mechanism of radical right parties (due to their mistrust of political actors as well as academic scientists) (Kitschelt 2007; Mudde 2007; Stockemer 2014). The published researches concentrated on the party structure (de Lange-Art 2011), the party membership (Stockemer 2014) of the radical right, but our knowledge about their politicians remained quite limited. Although portraits had already been published about radical right leaders in various countries, the academic researches about the political elites of the radical right were straggling.*

*The results of the contemporary radical right in elections and their rates in opinion polls in various European countries (e.g. Austria, Denmark, France, Switzerland and Sweden) have put the personalities of the radical right into limelight. A further process is the changing of the radical right parties, which process changed their manifesto, image and style. In France this process is known as démondialisation, in Hungary as ‘people’s partysation’, while political science defined it with the concept of mainstreaming (Akkerman et al. 2016a).*

*This research provides new findings about the politicians and political elites of the radical right. The journal article compares two radical right parties and examine whether mainstreaming generates a generation turnout, changes party elites and new recruitment process in these cases, or not?*

**Keywords:** radical right; political elite; mainstreaming; political recruitment

## A KUTATÁS FÓKUSZA

Az elmúlt két évtized során a radikális jobboldal vált a leginkább feltárt, kutatott pártcsaláddá (Kitschelt, 2007; Mudde, 2014). A kutatások jelentős része arra a kérdésre kereste a választ, hogy az 1980-as évek első felétől miért vált egyre jelentősebbé a radikális jobboldali pártok támogatottsága, milyen okok inspirálják a radikálisokra adott szavazatokat (Kitschelt–McGann, 1995; Ignazi, 2003; Givens, 2005; Norris, 2005). Ennek következtében a keresleti oldalra, vagyis a szavazók anyagi helyzetére, kulturális jellemzőire, területi eloszlására, médiafogyasztási szokásaira koncentráló kutatások képezték a pártcsaláddal foglalkozó irodalom jelentős részét (Kitschelt, 2007).

Az ezredforduló utáni évtizedben a radikális jobboldali pártok újabb választási sikereket értek el, néhány országban kormányra kerültek (pl.: Ausztria, Finnország, Norvégia, Olaszország, Szlovákia), vagy kisebbségi kormányokat támogattak (pl.: Dánia, Hollandia). A pártok stratégiájának, pártrendszeren belüli mozgásának megértésére irányuló kutatások alapján született a *mainstreaming* fogalma, amely sok tekintetben megfeleltethető annak az átalakulási folyamatnak, amelyet a politikai publicisztika világa „ördögtenítésnek” nevezett el (Akkerman et al., 2016a).

A fogalom egy olyan konvergencia-folyamatra utal, aminek keretében a mainstream<sup>3</sup> és a radikális jobboldali pártok program, stílus és politikai viselkedés szempontjából is közelebb kerülnek egymáshoz. Ilyen jellegű változás zajlott le az 1980-as és az 1990-es évek során, amikor az újbaloldali pártok (elsősorban a zöld pártok) mérsékeltek követeléseiket, amelyek jelentős részét ezzel párhuzamosan a mainstream baloldal szereplői is beépítettek saját programjukba, és elfogadták egymást politikai szövetségesként (Akkerman et al., 2016a).

A radikális politikai szereplők mérséklődése, a fennálló politikai rendszer irányítóihoz történő közeledése több ok miatt is bekövetkezhet. A szavazatmaximalizáló stratégia és kormányzati pozíció megszerzésének igénye egyaránt ebbe az irányba orientálhat olyan politikai szereplőket, amelyek a pártrendszer szélén helyezkednek el. Ha elfogadjuk Anthony Downs medián szavazó-elméletét (Downs, 1957), akkor az elméleti modellből az következik, hogy egy idő után a radikális szavazatmaximalizáló stratégia korlátokba ütközik, ugyanis a szavazók döntő többsége a politikai centrumban helyezkedik el, akiket szélsőséges programmal és stílussal nem lehet elérni. Így egy bizonyos szavazótábor felépítését követően a szavazatmaximalizáló stratégia változtatásokat igényel (Akkerman et al., 2016a: 3.). Ugyancsak a mérséklődés irányába hat a kormányzati részvétel célkitűzése. Nyugat-Európa országainak döntő többségére a koalíciós kormányzás a jellemző. Emiatt aki kormányzati szerepre törekszik, annak szövetségeseket kell találnia (Akkerman et al., 2016a). Ennek értelmében a radikális jobboldali pártok akkor is változásra kényszerülnek, ha formálisan, vagy infor-

<sup>3</sup> A politikatudomány azokat a balközép és jobbközép pártokat tekinti a mainstream részének, amelyek az 1945 utáni jóléti konszenzus korszakának hagyományait követve programjukban társadalmi és gazdasági kérdésekre koncentrálnak, ideológiai-kulturális kérdésekben centrista pozíciót foglalnak el (Kitschelt, 1989; Akkerman et al., 2016a). További jellegzetességük, hogy ragaszkodnak a fennálló politikai rendszer kereteihez (Sartori, 1976).

málisan részt akarnak venni a kormányzati munkában, és akkor is, ha választási sikerek révén akarják nyomás alatt tartani a politikai elitet (Akkerman et al., 2016a).

A radikális jobboldali pártok ilyen jellegű változását a programok (Akkerman et al., 2016b) és a szavazók (Rooduijn 2016) kutatásán keresztül is illusztrálták. A tanulmány célja, hogy ezt a kutatási területet kiegészítve a radikális jobboldal politikusait vizsgálja meg annak tekintetében, hogy a mainstream szereplőkhöz történő hasonulás együtt jár-e a generációváltással, átalakulnak-e a rekrutációs csatornák, aminek következtében a korábbi szubkulturális jegyeket hordozó pártelit átalakul.

## AZ ESETEK KIVÁLASZTÁSA

A tanulmány esetében a Nemzetek és Szabadság Európája (*Europe of Nations and Freedom*, ENF) európai parlamenti képviselőcsoportba tartozó pártok jelentik az alapsokaságot. A frakció 2015 júniusában alakult a radikális jobboldali pártok összefogásának eredményeként. 2016. december 31-én 39 tagja volt, akik 9 különböző országból szereztek mandátumot az Európai Parlamentben. 7 párt képviselői mellett 2 olyan képviselő is tagja a frakciónak, aki korábbi pártját és frakcióját elhagyva, (a nemzeti pártrendszer szempontjából) függetlenként csatlakozott az ENF-hez.

1. táblázat. A Nemzetek és Szabadság Európája képviselőcsoport tagjai az Európai Parlamentben<sup>4</sup>

Ország	Párt	Mandátum
Ausztria	Osztrák Szabadságpárt ( <i>Freiheitliche Partei Österreichs</i> , FPÖ)	4
Belgium	Flamand Érdek ( <i>Vlaams belang</i> , VB)	1
Egyesült Királyság	Független	1
Franciaország	Nemzeti Front ( <i>Front National</i> , FN)	20
Hollandia	Szabadságpárt ( <i>Partij voor de Vrijheid</i> , PVV)	4
Lengyelország	Új Jobboldal Kongresszusa ( <i>Kongres Nowej Prawicy</i> , KNP)	2
Németország	Alternatíva Németországért ( <i>Alternativa für Deutschland</i> , AfD)	1

<sup>4</sup> Az alakulást követően az ENF-frakcióhoz 2015 nyarán csatlakozott egy román képviselő (Laurențiu Rebege). 2016 májusában a német AfD egyik képviselője lépett be a frakcióba, miután kizárták az ECR-frakcióból. Marcus Pretzell a pártelnök Frauke Petry férje, így az AfD gyakorlatilag elkötelezte magát az ENF mellett. A Nemzeti Front egyik képviselője (Aymeric Chauprade) viszont 2015 novemberében elhagyta a szövetséget és a függetlenek közé ült. A Nemzeti Front további, 2014 májusában mandátumot szerző képviselői közül Joëlle Bergeron már 2014 júniusában a UKIP által vezetett frakcióhoz (EFDD) csatlakozott, míg Jean-Marie Le Pen és Bruno Gollnisch nem kapott tagságot az ENF-frakcióban.

Ország	Párt	Mandátum
Olaszország	Északi Liga ( <i>Lega Nord</i> , LN)	5
Románia	Független	1

Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/search.html?politicalGroup=4907>

Kutatásom során nem valószínűségi, szakértői mintavételi eljárást alkalmaztam. A 9 tagú alapsokaságból 2 pártot emeltem ki, amelyek politikai elitjét összehasonlító esettanulmány keretei között mutatom be. A két kiválasztott eset, a francia Nemzeti Front és a Flamand Érdek esetében közös pontnak számít, hogy történetük első évtizedében marginális szereplőnek számítottak, akikre alacsony támogatottságuk miatt ellenfeleik sem figyeltek. Sikereiket követően a mainstream politikai szereplők minden szinten és formában elzárkóztak tőlük (*cordon sanitaire*), ennek ellenére jelentős méretű szavazóbázist alakítottak ki, és hosszú időre meghatározó szereplővé váltak politikai rendszerükben. Tartósnak bizonyuló elszigetelt pozíciójuk azonban vitákat generált a program, a politikai stratégia kérdésében, ami nehezen kezelhető belső feszültségeket gerjesztett. A belső hatalmi harcokat követő visszaesés mindkét párt esetében hozzájárult ahhoz, hogy új szereplők jelentek meg a vezető tisztségekben, akik idején aztán pártjuk népszerűsége újra növekedni kezdett.

Kiválasztásukat a pártrendszeren belüli hasonló pozíció mellett az indokolja az alapsokaságból, hogy több évtizedes múlttal rendelkeznek, ami miatt különböznek a jóval fiatalabb pártokkal (a PVV 2006-ban, a KNP 2011-ben, az AfD 2013-ban alakult). Az FPÖ 2005-ös pártszakadása alkalmával szinte a teljes kormányzati- és parlamenti elit távozott a pártból, amely értelemszerűen drasztikus változást idézett elő a párt vezető testületeiben. Emiatt speciális esetet jelent szövetségeseihez képest. Az Északi Liga kormányzati időszakai (1994, 2001–2006, 2008–2011) mellett azért sem illeszkedett az összehasonlító tanulmányba, mert az olasz választási rendszer mandátum kiosztási mechanizmusa révén több alkalommal is rendkívül népes parlamenti frakcióval rendelkezett (pl.: 1994-ben 117, 2008-ban 60 mandátumot szerzett az alsóházban), így rendkívüli mértékben torzította volna a kutatás alapját képező adatbázist. Hasonló problémát jelentett volna a kutatás időpontjában csupán EP-képviselővel rendelkező, parlamenti képviselő nélküli pártok (AfD és KNP) bevonása az összehasonlító esettanulmányba.

### *A Nemzeti Front*

Az 1972-ben alapított Nemzeti Front első „fénykora” az 1980-as évek végére, az 1990-es évek első felére tehető. Ebben az időszakban a párt stabilizálta a „marginalitás évtizede” után rendkívül gyorsan megszerzett 10 százalékos körüli támogatottsági szintjét, Jean-Marie Le Pen pedig két cikluson keresztül személyesen vezetett radikális jobboldali képviselőcsoportot az Európai Parlamentben (Betz, 1994; Szabó, 2011). Az FN történetében az 1999-es pártszakadás okozott jelentős törést, amikor a párt második számú politikusa, Bruno Mégret Nemzeti Republikánus Mozgalom (*Mouvement National Républicain*, MNR) névvel új pártot alapított. A szakadás visszavetette a Front népszerűségét, az MNR azonban nem tudott sem saját arculatot, sem erős szervezeti hálót és anyagi háttországot építeni, így az FN egyeduralma végül megkérdőjelezhetetlen maradt a radikális jobboldalon. Jean-Marie Le Pen

2002-es sikere az elnökválasztáson azonban mindezek ellenére inkább tekinthető a párt korábbi sikereinek betetőzésének, mint új győzelmek előfutárának (Szabó, 2011: 42–43).

A 2007-es elnökválasztás során Nicolas Sarkozy sikeresen hódította el az FN választóinak jelentős részét, ami a júniusi nemzetgyűlési, majd a 2009-es EP-választások eredményeivel vált még inkább látványossá. A párt a XXI. század első évtizedében így nem csupán a pozíciószerzés, hanem a francia politika tematizálása terén is elbukni látszott. Támogatottsága csökkenő pályára került, polgármesteri székeit elveszítette, elszigeteltsége miatt továbbra sem reménykedhetett nemzetgyűlési mandátumok szerzésében, Sarkozy és a jobboldal új stratégiája következtében pedig különlegességét, napirendformáló erejét is elveszítette (Ellinas, 2010; Szabó, 2011).

2. táblázat. A Nemzeti Front legfontosabb választási eredményei 1972 és 2014 között

Év	Elnökválasztás		Nemzetgyűlési választás		EP-választás	
	Szavazatarány	Helyezés	Szavazatarány	Mandátum	Szavazatarány	Mandátum
1973	–	–	0,5%	0/488	–	–
1974	0,8%	7/12.	–	–	–	–
1978	–	–	0,3%	0/488	–	–
1981	–	–	0,2%	0/491	–	–
1984	–	–	–	–	11,0%	10/81
1986	–	–	9,8%	35/573	–	–
1988	14,4%	4/9.	9,8%	1/575	–	–
1989	–	–	–	–	11,7%	10/81
1993	–	–	12,7%	0/577	–	–
1994	–	–	–	–	10,5%	11/87
1995	15,0%	4/9.	–	–	–	–
1997	–	–	14,9%	1/577	–	–
1999	–	–	–	–	5,7%	5/87
2002	16,9%	2/16.	11,1%	0/577	–	–
2004	–	–	–	–	9,8%	7/78
2007	10,4%	4/12.	4,2%	0/577	–	–
2009	–	–	–	–	6,3%	3/74
2012	17,9%	3/10.	13,6%	2/577	–	–
2014	–	–	–	–	24,9%	24/74
2017	21,3%	2/11.	13,2%	8/577	–	–

Forrás: Szabó, 2011 nyomán

A fokozódó problémák hatására Jean-Marie Le Pen közel négy évtized után a párt éléről történő távozás mellett döntött. A 2011-es kongresszuson legfiatalabb lánya, Marine Le Pen győzött az elnökválasztáson, apja aktuális „politikai jobbkeze”, Bruno Gollnisch ellenében. Marine elnökként a 2000-es évtized második felében, kampányfőnökként elindított, „ördög-telenítésnek” (*démondialisation*) nevezett folyamat keretében számos kérdésben mérsékel-

te, vagy megváltoztatta az FN retorikáját (pl.: arab-izraeli konfliktus, szekuláris állam, a Vichy-Franciaország és Pétain marsall megítélése) (Almeida, 2014). Rövid idő alatt új, Marine személyéhez lojális pártelit vette át az FN irányítását, amely új program, arculat és stratégia mentén vezeti a szervezetet. Az új irányvonalat a 2012-es elnökválasztás, a 2014-es EP-választás és a 2015-ös regionális választás kiemelkedő eredményei gyorsan legitimálták, nem csupán a párt belső világa, hanem a szélesebb közvélemény előtt is (Ivaldi, 2016).

### *A Flamand Érdek*<sup>5</sup>

Az 1970-es évek végén két kis párt egyesülésével létrejött, akkor még Flamand Blokk (*Vlaams Blok*) nevet viselő szervezet támogatottsága az 1980-as és '90-es évek fordulóján robbanásszerűen emelkedett meg. A VB első alkalommal az 1991-es belga parlamenti választáson lépte át a 10 százalékos határt (10,3%), amikor eredménye megháromszorozódott az előző, 1987-es választáshoz képest (az eseményt a belga politikatörténet „fekete vasárnap”-ként nevezte el). Az 1991-es áttörés központi szereplője a párt 28 éves parlamenti képviselője, kampányfőnöke, Filip Dewinter volt, aki a kommunikáció fókuszát az FN stratégiáját követve a bevándorlásra, közbiztonságra és a szociális problémákra helyezte át (Betz, 1994; Mudde, 2000; Lucardie et al., 2016).

A VB 1990-es és 2000-es években tapasztalt megerősödése az 1980-as években feltűnt fiatal generáció (Gerolf Annemans, Filip Dewinter, Frank Vanhecke) sikere volt, akik az alapító Karel Dillentől vették át a pártot. Vanhecke a pártalapító személyi asszisztenseként kezdte politikai karrierjét, ennek köszönhetően vált először EP-képviselővé (1994), majd a párt elnökévé (1996). Hosszú időn át ő képviselte az egyensúlyt a flamand függetlenségre törekvők (Annemans csoportja) és a bevándorlásra koncentrálók (Dewinter támogatói) között (Mudde, 2000; Pauwels, 2011: 119.). A VB támogatottsága az ezredforduló utáni években érte el eddigi legmagasabb szintjét, a 2004-es EP-választáson Flandriában meghaladta a 23 százalékot. Ezt követően azonban a párt népszerűségének előbb lassú, majd fokozatosan gyorsuló eróziója volt megfigyelhető.

### 3. táblázat. A Flamand Érdek legfontosabb választási eredményei 1978 és 2014 között

Év	A belga parlament alsóházának választása		EP-választás	
	Szavazat-arány	Mandátum	Szavazat-arány	Mandátum
1978	2,1%	1/212	–	–
1981	1,8%	1/212	–	–
1984	–	–	2,1%	0/24
1985	2,2%	1/212	–	–
1987	3,0%	2/212	–	–
1989	–	–	6,6%	1/24

<sup>5</sup> A Flamand Blokkot (*Vlaams Blok*, VB) 2004-ben egy belga bírósági eljárás végén gyakorlatilag betiltották (többek között elvették tőle az állami támogatást és megtiltották, hogy a médiában hirdetéseket jelentessen meg), amire válaszul a párt feloszlott és tagjai néhány nap elteltével Flamand Érdek néven új pártot alapítottak, amely változatlan formában vitte tovább a korábbi VB irányvonalát.

Év	A belga parlament alsóházának választása		EP-választás	
	Szavazat-arány	Mandátum	Szavazat-arány	Mandátum
1991	10,3%	12/212	-	-
1994	-	-	12,6%	2/25
1995	12,2%	11/150	-	-
1999	15,3%	15/150	15,1%	2/25
2003	17,9%	18/150	-	-
2004	-	-	23,2%	3/24
2007	18,9%	17/150	-	-
2009	-	-	15,9%	2/22
2010	12,4%	12/150	-	-
2014	5,8%	3/150	6,8%	1/21

Forrás: Pauwels, 2011 nyomán

A 2007-es választás után a korábbi sikereket elérő triumvirátus egysége megbomlott, Vanhecke és támogatói fokozatosan háttérbe szorultak, ami miatt többen (köztük Vanhecke és az alapító fia, Koenraad Dillen) elhagyták a pártot. A VB támogatottságának hanyatlásában szerepet játszott a megváltozott politikai környezet: új populista szereplő lépett színre (Jean-Marie Dedecker pártja: *Libertair, Direct, Democratisch*, LDD), valamint a kereszténydemokratákról levált, szintén flamand nacionalista Új Flamand Szövetség (*Nieuw-Vlaamse Alliantie*, N-VA), amelyek számos szavazót szólítottak meg a VB táborából. Sőt, az utóbbi szervezet a hatalmi harcok miatt a VB-ből kiszoruló politikusok egy részét is befogadta (Lucardie et al., 2016).

A visszaesés hatására 2012 végén Gerolf Annemans váltotta az elnöki tisztségben Bruno Valkenierst (aki 2008 és 2012 között töltötte be az elnöki tisztséget). Annemans megpróbálta helyre állítani a párton belüli békét. A párt „főideológusa” több mint két évtizeden át vezette az alsóházi frakciót, ennek ellenére ő sem tudta megállítani a népszerűség csökkenését. A VB a 2014-es választásokon (helyhatósági-, parlamenti-, EP-) újabb kudarccokat szenvedett el, korábban sikeres témáival nem tudta befolyásolni a politikai napirendet, a kampány fő témái (adórendszer, az állam intézményi kérdései) pedig riválisainak kedveztek (Baudewyns et al., 2015). A gyenge választási eredményeket követően Annemans átadta az elnöki tisztséget az ifjúsági szervezetet vezető, 1986-os születésű Tom Van Griekennek, aki így Belgium történetének legfiatalabb pártelnöke lett (Lucardie et al., 2016, 2010). A kudarccokat hozó 2014-es választásokat követően az új vezetés idején a VB támogatottsága (a nyugati világban zajló változásokkal összhangban) ismét növekedni kezdett, Flandriában ismét 10 százalék fölé emelkedett (Ipsos, 2016).



## 4. táblázat. A Nemzeti Front és a Flamand Érdek legfontosabb jellegzetességei

	<b>Nemzeti Front</b>	<b>Flamand Blokk/Flamand Érdek</b>
Alapítás éve	1972	1978 / 2004
Alapító elnök (hivatalban töltött idő)	Jean-Marie Le Pen (1972–2011)	Karel Dillen (1978–1996)
Témák	francia nemzeti büszkeség és nagyiség; bevándorlás-ellenesség; hagyományőrző vidék vs. kozmpolita város ellentéte	flamand szeparatista nacionalizmus; bevándorlás-ellenesség; közbiztonság és bűnözés;
Pártszervezet	erős, hierarchikus	kis létszámú, de jól szervezett tagság, „kiegészítő szubkultúrák”
Pártrendszerben elfoglalt pozíció	izolált „köztársasági front”	izolált „cordon sanitaire”
Riválisok	MPF, MNR (1999–2002), (2007 UMP)	N-VA, LDD
Első választási siker	11,0% (1984, EP)	10,3% (1991, NP)
Legjobb választási eredmény	24,9% (2014, EP)	23,2% (2004, EP)
Szavazótábor	képzett munkásság, alsó-középosztály, fiatalok	flamand nacionalista középosztály, képzett munkásság

*Forrás:* Pauwels, 2011; Szabó, 2011; Lucardie et al., 2016; Ivaldi, 2016 nyomán saját táblázat.

*A politikai izoláció hatása*

Az akadémiai kutatások eltérő következtetésekre jutnak azzal kapcsolatban, hogy az olyan izolált pozíció, amelybe az FN és a VB tartósan szorult, milyen hatással van az érintett pártokra. Vannak, akik szerint ez az állapot fenntartja, sőt akár tovább is radikalizálhatja a politikai karanténba helyezett szereplőket (Van Spanje–Van der Brug, 2007), mások viszont kétségbe vonják ezt az elméletet, és amellet érvelnek, hogy ez a szituáció is a mérséklődés irányába terelheti a radikálisokat (Akkerman–Rooduijn, 2014). A radikális jobboldali pártok egy része a szavazatmaximalizálás stratégiáját választotta annak érdekében, hogy más politikai szereplőket alkupozícióba kényszeríthessen, a többi párt kénytelen legyen számolni politikai súlyukkal. Az Osztrák Szabadságpárt, a norvég Haladás párt (*Fremskrittspartiet*, FrP), a Finnek pártja (*Perussuomalaiset*, PS) ezt a stratégiát követve tudott lokális és nemzeti szinten is kormányzati pozíciót kiharcolni magának. A Svájci Néppárt (*Schweizerische Volkspartei*, SVP) pedig ugyanezt az utat követve érte el, hogy az ország 7 minisztere közül a korábbi évtizedekhez képest és a 2007–2015 közötti időszakokkal ellentétben nem egy, hanem két főt adhat (Bíró Nagy et al., 2011; Akkerman et al., 2016a).

A mainstream politikai szereplőkhöz történő igazodást több szempont és cél is befolyásolhatja (pl.: közpolitikai döntések befolyásolása, hivatalszerzés igénye, szavazatmaximalizáló stratégia, politikai környezet megváltozása). Az utóbbi évtizedek tapasztalata azt mutatja, hogy a nyugat-európai radikális jobboldali pártok döntő többsége ezt az utat

választotta, amikor támogatottságát növelni kívánta, vagy kormányzati szerepvállalásra törekedett (Akkerman et al., 2016a: 20–21). Még a konszenzusos belga politikai rendszer hagyományaitól drasztikusan különböző, ellenfeleivel szemben kifejezetten agresszív stílust alkalmazó Flamand Érdek és legradikálisabb vezetője, Filip Dewinter is ezt a stratégiát választotta, amikor a 2006-os helyhatósági választás alkalmával Antwerpen polgármesteri székének megszerzését tűzte ki célul (Lucardie et al., 2016, 216). Jean-Marie Le Pen a 2002-es választásokat követően ismerte el, hogy pártja aktuális formájában elérte lehetőségei határait, és amennyiben az elszigeteltségből ki akar lépni, akkor változásokat kell végrehajtania (Ellinas, 2010; Ivaldi, 2016).

A tanulmány további részeiben azt vizsgálom meg, hogy ennek a stratégiának a hatására változott-e a politikai verseny jobbszélén elhelyezkedő szubkulturákra építő pártok, a Nemzeti Front és a Flamand Érdek belső pártelitje. Az új szavazók megszólításának stratégiája megváltoztatja-e a rekrutációs csatornákat, más karakterű politikusok előtt nyit-e érvényesülési lehetőséget?

### AZ ELEMZETT POLITIKAI ELIT LEHATÁROLÁSA

A kutatás tárgyát képező két párt elszigetelt pozíciója miatt még nem kapott kormányzati szerepet, és polgármesteri tisztséget is csak elvétve, a politikai súly szempontjából kevésbé jelentős településeken tudott szerezni. Emiatt a pártok elitjéhez tartozó személyek más politikai intézményekben, parlamentekben végezték tevékenységüket.

A Nemzeti Front esetében tartós problémát jelent, hogy a választási rendszer miatt (1986-ot leszámítva, amikor arányos választási rendszert alkalmaztak) a nemzetgyűlésben csak elvétve tud mandátumot szerezni. Viszont az Európai Parlament tagjai arányos választási rendszer révén juthatnak mandátumhoz, aminek következtében a francia radikálisok 1984 óta folyamatosan jelen vannak az intézményben, és ez biztosította számukra, hogy a párt legfontosabb politikusai választott tisztséget viseljenek, munkatársaiknak pedig rendszeres fizetést biztosító állásokat nyújtsanak (Mudde, 2007; Brack, 2012). Így a párt életében az EP részben ellensúlyozni tudta a nemzeti parlamenti képviselő hiányával járó hátrányokat. Ezért a tanulmány keretében a Nemzeti Front esetében az 1984 óta mandátumot szerző EP-képviselőkre helyeztem a hangsúlyt, a párt jelöltjeként nemzetgyűlési képviselővé választott személyek közül az 1986-ban megválasztottak kerültek be az elemzett politikai elit körébe. A közel három évtized alatt lezajlott változások illusztrálása miatt az 1986-os nemzetgyűlési frakciót (35 fő) külön is összehasonlítottam a 2014 májusában mandátumot szerző európai parlamenti képviselőkkel (24 fő).

A Flamand Érdek 1989 óta rendelkezik EP-képviseléssel, az intézményben a Nemzeti Front stabil partnerének számít. Viszont a két ország eltérő méretű népessége miatt Belgium, illetve az ország flamand választókerülete jóval kevesebb mandátum kiosztását teszi lehetővé, mint Franciaország esetében. Emiatt a párt EP-képviselőinek száma jóval alacsonyabb francia szövetségéhez képest, akik ennek ellenére mindig a legbefolyásosabb személyek közül kerültek ki. Emiatt a VB esetében szükséges az elemzett politikusok körének kibőví-

tése, amelyre a párt alsóházi képviselői megfelelő mintát jelentenek. A VB 1978 óta rendelkezik képviselői helyekkel a belga törvényhozás alsóházában, amely időtáv, valamint a személyek létszáma (37 fő) már alkalmas arra, hogy megállapításokat tegyünk a párt elitjére vonatkozóan.

#### 5. táblázat. Az elemzésben érintett politikusok száma

<b>Politikai tisztség</b>	<b>Nemzeti Front</b>	<b>Flamand Érdek</b>
EP-képviselő	46	5
Parlamenti képviselő	37	37

*Forrás:* a francia Nemzetgyűlés és a belga Parlament adatai alapján saját gyűjtés.

A tanulmány során a kiválasztott politikai elit elemzésére a következő szempontok alapján kerül sor: szolgálati idő, politikai tapasztalat, rekrutációs szféra, kor és a nem. Előbb a pártelnökök, és rajtuk keresztül a két párt belső működési módja, szervezeti kultúrája kerül bemutatásra, amelyet a képviselők összehasonlítása követ. A tanulmányban kizárólag a választáson mandátumot szerző, és azt a ciklus elején „átvevő” személyek szerepelnek, a kizárólag ciklus közben zajló változások (lemondás, elhalálozás) révén, vagy a francia nemzetgyűlés esetében időközi választáson győztes személyek nem kerültek be a vizsgált körbe.

## PÁRTELNÖKÖK

A Nemzeti Front és a Flamand Érdek szervezeti felépítése, belső működési mechanizmusa egyaránt jelentős mértékben különbözik pártrendszerük többi szereplőjétől. A pártcsaláddal foglalkozó szakirodalomban általánosan elfogadott állítás, hogy a radikális jobboldali pártok táborában egyszerű szervezeti struktúrával, erős hierarchikus szintekkel rendelkező pártok vannak, amelyeket a mindenkori vezető abszolút dominanciája jellemez (Gunther-Diamond, 2003; Mudde, 2007). Sőt az erős, alternatíva nélküli vezetők egy idő után „családi vállalkozásként” is kezelhetik pártjukat (Mudde, 2007, 271). Ezért a pártelnökök személyének, hatalmának, vezetési stílusának bemutatása, elemzése megkerülhetetlen szempont, amikor a radikális jobboldali pártok belső világát kutatjuk.

A politikai vezetés megértésére több megközelítés is elemzési, értelmezési keretet kínál a politikatudományban. A hatalomközpontú megközelítés az intézményekre, intézményi pozíciókra helyezi fókuszát. A vezetősorientált megközelítésben a vezető személye, a politikai folyamat megértése kapja a központi szerepet. A művészet-metafora a politikai cselekvés különleges, egyszeri és megismételhetetlen jellegét hangsúlyozza (Körösényi, 2005). A tanulmány idevonatkozó fejezetében mindhárom megközelítés szerepet kap: a párton (elnöki tisztség) és politikai rendszeren (parlamenti mandátumok) belüli intézményes pozíciókat birtokló személyek elemzésére kerül sor, amely mellett a személyes motivációk, informális hatalmi viszonyok, és az ezekkel kapcsolatos politikai folyamatok dinamikája is bemutatásra kerül.

*Nemzeti Front és a Le Pen család*

Jean-Marie Le Pen a Nemzeti Front alapításától kezdődően olyan szervezeti struktúra kialakítására törekedett, amely centralizált és az elnök személyétől függ. Ez a struktúra erős belső egységet tud biztosítani, ami a párt külső nyomással szembeni stabilitásának elengedhetetlen feltétele. Bár a szervezet rendelkezik azokkal a hagyományos szintekkel, amelyek más pártok esetében is megfigyelhetők (helyi alapszervezetek, kongresszus, választmány, elnökség), szerepük viszont az FN belső életében marginális. A kongresszus (elvileg) három évente ülésezik, a választmány évente két-három alkalommal ül össze, így a párt alsóbb szintjeinek gyakorlatilag nincs lehetőségük arra, hogy a párt stratégiájára, döntéseire érdemi befolyással bírjanak. Az elnökségi, illetve a kulcspozíciókat (pl.: főtitkár, pénztárnok) mindig Jean-Marie-nak, valamint Marine Le Pennek a bizalmasai töltötték be, ami miatt a párt valódi működése (pl.: döntéshozatal, gazdálkodás) a tagság és a külvilág számára láthatatlan (Szabó, 2011: 55–56.). Ez a struktúra és működési mechanizmus több mint négy évtizede biztosítja a hivatalban lévő elnök abszolút dominanciáját a szervezet felett, amit az időnként előforduló lázadások, pártszakadások sem tudtak megingatni.

Jean-Marie Le Pen számára kezdetben a francia politikai élet jobbszélén elhelyezkedő szubkultúrák jelentették a rekrutációs bázist. Francia Algéria egykori hívei, háborús veteránok, monarchisták, De Gaulle rendszerének jobboldali bírálói gyűltek össze a Nemzeti Front keretében. Le Pen az FN alapításkor már több évtizedes politikai múlttal rendelkezett, harcolt az indokínai és algériai gyarmati háborúkban. Első alkalommal 1956-ban, Pierre Poujade protesztpártjának (*Union et fraternité française*, UFF) jelöltjeként lett nemzetgyűlési képviselő, 1958-ban pedig egy másik, agrárgyökerű protesztpárt (*Centre National des Indépendants et Paysans*, CNIP) jelöltjeként szerzett mandátumot. 1965-ben részt vett Jean-Louis Tixier-Vignancour<sup>6</sup> elnökválasztási kampányában (Betz, 1994; Szabó, 2011). A francia pártrendszer peremén szerveződött párt személyi állománya azt követően változott meg jelentősen, hogy a baloldal 1981-es hatalomátvétele radikalizálta a mainstream jobboldali pártok (akkoriban az RPR és az UDF) politikusainak egy részét. Le Pen az 1980-as évek elején befogadta ennek a csoportnak a reprezentánsait, ekkor csatlakozott például az FN-hez Bruno Mégret is (Ivaldi, 2016). Az 1990-es évek második felében ez, a Mégret körül csoportosuló közösség vetette fel egyre hangosabban az irányváltás, a mainstream jobboldallal történő kiegyezés szükségességét. Le Pen minden erőforrását mozgósította, hogy a hatalomátvétellel járó irányváltást megghiúsítsa, ami végül sikerrel járt, az új radikális párt pedig gyorsan jelentéktelenné vált az FN-nel szemben. A pártszakadás viszont komoly veszteségeket okozott a helyi politikai élet és a belső káderállomány szempontjából, amely területeket az FN csak Marine elnöksége idején tudta teljes mértékben újjászervezni (Ivaldi, 2016: 238.).

2011-ben a Nemzeti Front az utódlás kérdésében a családon belüli hatalomátadást választotta. A tisztújításon a legfiatalabb Le Pen lány, Marine 67,7–32,3 arányban legyőzte a párt egyik veterán politikusát, apja stabil támogatóját, Bruno Gollnisch. Ezt követően a

<sup>6</sup> Jean-Louis Tixier-Vignancour a Vichy-rezsimben töltött be miniszteri posztot, Jean-Marie Le Pen egyetemi tanára volt, majd 1956-ban együtt szereztek nemzetgyűlési mandátumot Poujade pártjának jelöltjeként (Betz, 1994).

hatalomátvétel (a szervezeti struktúrát és kultúrát kihasználva) gyorsan lezajlott, Marine támogatói minden kulcspozíciót átvettek, az idősebb generációt, köztük Jean-Marie Le Pen is, határozottan állították félre. Marine az új korszak szimbolizálásaként olyanok számára is lehetőséget, pozíciót adott, akik az 1990-es évek második felében Mégret híveinek számítottak (pl.: Steeve Briois, Nicolas Bay), valamint a párt hagyományos szocializációs közegeitől eltérő személyeket (pl.: Florian Philippot) is bevont a párt irányításába (Ivaldi, 2016). Az idősebb generáció háttérbe szorítását, eltávolítását követően a pártnak egyetlen önálló, Marine riválisának tekinthető politikusa van: Marion Le Pen, Marine unokahúga, aki 2012 óta nemzetgyűlési képviselő.

Marine Le Pen a politikus család szocializációs hatására 18 éves korában lett az FN tagja, és hosszú időn át készült arra, hogy apja örököséként ne csupán átvegye a pártot, hanem saját igényeinek megfelelőre is átformálja. Apjához hasonlóan jogi diplomát szerzett, majd néhány éves jogi szakmai munka után végképp a politikai pályát választotta. Marine (két nővéréhez hasonlóan) apja pártjából házasodott. Két korábbi férje egyaránt a párt támogatója, politikusa volt. 2009 óta Louis Aliot, a párt jelenlegi alelnöke, korábbi főtitkára az élettársa. Így személye teljes mértékben összefonódott a Nemzeti Front belső világával (Walt, 2014).

#### *A Flamand Érdek triumvirátusa*

A Flamand Érdek az ideológián, a pártrendszeren belül elfoglalt pozíción túl, szervezeti és működési szempontból is sok hasonlóságot mutat a Nemzeti Fronttal, viszont a politikai vezetés területén teljesen más irányba fejlődött az alapítást követő időszakban. A pártban szintén megtalálhatóak a hagyományos szervezeti szintek (helyi alapszervezetek, kongresszus, választmány, elnökség), szerepük azonban még a Nemzeti Fronthoz viszonyítva is formálisabb. A tagok nem hívhatnak össze sem helyi, sem országos gyűlést, a kongresszus pedig semmilyen érdemi kérdésben nem tölt be kezdeményező szerepet. A legfontosabb döntéshozó szerepet a párttanács (*Partijraad*) tölti be, amely a választmány szintjének felel meg.<sup>7</sup> A tanács konszenzussal hozza döntéseit, az elnök az utolsó szó jogán döntheti el a vitákat. A döntések végrehajtásáért a pártiroda<sup>8</sup> (*Partijbestuur*) felel (Pauwels, 2011: 126–127.).

A párt alapításakor a flamand nacionalista szubkultúrából rekrutálódott a tagság, a szervezetet pedig az első években Karel Dillen lényegében egy személyként jelenítette meg, mint a párt elnöke és egyetlen parlamenti képviselője. Dillen a flamand függetlenség iránt elkötelezett, a régi polgári világ romantikájában élő politikus volt, aki a politikát csak kiegészítő tevékenységnek tekintette. Képviselőként a parlamenti üléseken csak ritkán jelent meg, és politikai pályájával párhuzamosan egy taxis társaság könyvelőjeként dolgozott (Pauwels, 2011: 127.). Ebben az időszakban a VB elitista politikai képet vallott és közvetített magáról.

<sup>7</sup> A párttanács tagjai: a kerületi és tartományi delegáltak, az alsó- és felsőházi képviselők, a brüsszeli delegált, az ifjúsági szervezet (VBJ) delegáltja és a pártiroda tagjai (Pauwels, 2011: 126.).

<sup>8</sup> A pártiroda tagjai: a pártelnök, az alelnök, a sajtófőnök, a párttanács elnöke, a főtitkár, a pártlap főszerkesztője, a pénztárnok, a kutatóközpont-felelős, a propaganda felelős, a szervezeti felelős (pártigazgató) (Pauwels, 2011: 126.).

A változást a Dillen környezetéből kiemelkedő fiatal, tehetséges és becsvágyó politikusok hozták el a párt életében. Dillen az 1984-es és 1985-ös kudarcnak ítélt választási eredményeket követően a párt radikális fiatalításáról (*Operation Rejuvenation*) döntött (Mudde, 2000: 88.). 1986-ban átadta a párt egyetlen mandátumát az akkor 27 éves Gerolf Annemansnak, a párt szervezeti fejlesztéséért és kampányaiért pedig a nála is fiatalabb Filip Dewinter lett a felelős. A két antwerpeni fiatal gyorsan leszámolt a pártot addig irányító idősebb generációval, akikkel szemben Dillen a fiatalok mellé állt (Mudde, 2000: 89.). Dewinter a Nemzeti Front sikereinek mintájára a korábbi elitista világkép helyett agresszív populist, elitellenes retorikát alkalmazott, amely mellett a párt kampányaiban egyre erőteljesebb szerepet kapott a köztéri jelenlét, a program terén pedig a bevándorlás-ellenesség és a szociális problémák váltak hangsúlyossá. Ennek első eredményeként 1987-ben a VB a korábbi választások 1-1 alsóházi mandátumával szemben már 2 alsó-, és 1 felsőházi mandátumot szerzett. Annemans mellett Dewinter lett a párt másik alsóházi képviselője, frakciójuk átlagéletkora nem érte el a 27 évet. Dewinter a párt további megerősítése érdekében új ifjúsági szervezetet hozott létre (*Vlaams Blok Jongeren*, VBJ; 2004-től *Vlaams Belang Jongeren*, VBJ), amely folyamatos aktivista-, tag-, káder-, és politikus utánpótlást biztosít a pártnak. A belső képzésekért, kampánystratégiáért és választási programokért felelős „kutatóközpontot” pedig Annemans irányította, így a két fiatal gyorsan átalakította, majd a belga politikai élet meghatározó szereplőjévé emelte az egy évtizeden át marginális szereplőnek számító VB-t (Pauwels, 2011).

A két személy között annak ellenére is több ellentét húzódott, hogy mindketten antwerpeni flamand nacionalista milióból kapcsolódtak be a politikai életbe. Annemans a flamand függetlenség kérdésére és a parlamenti munkára kívánt koncentrálni. Dewinter viszont az erős utcai jelenléte, az agresszív bevándorlás- és elitellenes, jóléti sovíniszta elemeket tartalmazó kommunikációt tartotta a siker útjának. A párton belüli viszonyok kiegyensúlyozása céljából 1996-ban Karel Dillen korábbi személyi asszisztense, 1994-től EP-képviselő Frank Vanhecke lett Dillen utódja az elnöki székben. Így a három fiatal politikus triumvirátusa gyakorlatilag felosztotta a pártot és a szerepeket, ami révén közel egy évtizeden keresztül sikeresen irányították a VB-t, és az első elnökváltást is élesebb konfliktusok nélkül oldották meg (Mudde, 2000; Lucardie et al., 2016). Annemans alsóházi frakcióvezetőként képviselte a flamand függetlenség ügyét, Dewinter a flamand parlamentben fejtette ki bevándorlás-ellenes nézeteit és a választási kampányok köztéri megjelenítéséért felelt, Vanhecke pedig pártelnökként, EP-képviselőként és delegációvezetőként mérsékeltebb, visszafogottabb hangot képviselt.

A VB ebben a formájában 2004-re elérte növekedési határait. A többi szereplő a párt jelentős megerősödése ellenére sem kívánta feloldani az először 1989-ben meghirdetett, majd 1991-ben megerősített politikai karantént, aminek következtében lokális, regionális és szövetségi szinten sem számított potenciális koalíciós partnernek. A szavazatmaximalizáló stratégiát követve pedig még legjelentősebb fellegetvárásban, Antwerpenben sem tudott önállóan többséget szerezni. Emiatt vita kezdődött a párt alapvető stratégiai kérdéseiről, amely fokozódott a következő években tapasztalt visszaesés hatására. A 2007-es választás során készült közvélemény-kutatások azt mutatták, hogy a párt szavazóinak egy része a *cordon*

*sanitaire* miatt inkább más populista, jobboldali szereplők irányába mozdult el. Az izolált pozíció miatt egyre többen látták feleslegesnek a VB-re adott szavazatot (Pauwels, 2011).

Dillen egykor üdvözölte a politikai karantént, úgy gondolta, hogy ez biztosíthatja a mozgalom eredeti szellemiségének és céljainak fennmaradását. Ezt az álláspontot vallotta Annemans is, aki a programot fontosabbnak tartotta a hivatalnál. Dewinter kitartott a populista szavazatmaximalizáló stratégia mellett, mert nem csupán a karantén áttörését, hanem a kormányzati pozíció betöltését is csak erő birtokában tartotta elképzelhetőnek. A triumvirátusból egyedül Vanhecke érvelt a mérséklődés, a nyitás és így a koalíció-kompatibilissé válás szükségessége mellett, ami végül felborította a korábbi egyensúlyi állapotot. Vanhecke a belső harcok miatt 2008-ban lemondott az elnöki tisztségről, majd 2011-ben a pártból is kilépett.<sup>9</sup> A béke fenntartását szolgálta volna az üzleti életből érkező Bruno Valkeniers, majd 2012-ben a párt egyik legtapasztaltabb politikusának számító Annemans elnökké választása. A VB legerősebb, Dewinter befolyása alatt álló antwerpeni csoportja azonban néhány év alatt felszámolta, eltávolította a Vanhecke irányvonalát támogató szervezeteket (Mechelen, Gent) és személyeket. A mérsékelték távozása, elüldözése így a páriaszerepben tartotta a pártot, és a Nemzeti Front 1999-es szakadásához hasonlóan a keményvonalas, elzárkózó irányvonal győzelmét jelentette (Lucardie et al., 2016).

Dewinter számára a 2010-es években Geert Wilders stratégiája lett az új követendő példa, gyakorlatilag ugyanazt a stílust, nyelvezetet használja ugyanazon ellenségképekkel és célcsoportokkal szemben, mint a holland politikus (Lucardie et al., 2016). A párt jövőjének kulcskérdése, hogy az agresszív konfrontációra, vagy a mainstream irányába történő elmozdulásra építő szavazatmaximalizáló stratégia fog érvényesülni a jövőben, és Tom van Grieken új pártelnök személye körül létrejön-e olyan közösség (egyfajta harmadik generációváltásként), amely képes korlátozni Dewinter és támogatóinak hatalmát, amely révén újra tekintélyt, valódi befolyást adhat az elnöki tisztségnek.

## A NEMZETI FRONT ÉS A FLAMAND ÉRDEK ELITJE

### *A rekrutációs szféra*

Története kezdeti szakaszában a Nemzeti Front és a Flamand Érdek egyaránt a pártrendszer jobbszélén elhelyezkedő szubkultúrákra támaszkodott. Ezek a szervezetek biztosították a pártok számára a működéshez és a kampányokhoz szükséges erőforrásokat (pl.: adományok, tagság, aktivisták). Ez a közeg azonban komoly korlátokat is jelent a szavazatszerző képesség és más politikai szereplők elismerésének kivívása szempontjából. A zárt közeg a párt tagságának, politikus rétegének előregedése esetén szintén hátráltató tényezővé válhat. Így a radikális pártok esetében központi stratégiai kérdés, hogy a szervezetet megnyitják-e más, a hagyományos szubkultúráktól független személyek előtt is, és amennyiben ezt megteszik, kik számára kínálnak politikai érvényesülési lehetőséget.

<sup>9</sup> Vanhecke meggyengülésében szerepet játszott az őt végig támogató Karel Dillen 2007-ben bekövetkező halála is.

A Nemzeti Front esetében a már említett módon, az 1980-as évek elején történt az első nyitás, amikor a párthoz csatlakoztak a baloldal hatalomátvétele miatt radikalizálódó jobboldali személyek (Ivaldi, 2016). Az FN 1984-es EP-, és 1986-os nemzetgyűlési frakciójában ennek következtében sokszínű, rendkívül eltérő előéletű politikusok gyűltek össze. Megtalálhatóak köztük a francia jobbszél különböző irányzatai, háborús veteránok (pl.: Roger Holeindre, Jacques Peyrat), az 1961-es puccskísérletben részt vevők (pl.: Pierre Descaves, Pierre Sergent), monarchisták (pl.: Georges-Paul Wagner) és ortodox katolikusok (pl.: Bernard Antony, Martine Lehideux). Mellettük szerepet kaptak a korszak két mainstream jobboldali pártjából érkezők, akik a Mozgalom a Köztársaságért (*Rassemblement pour la République*, RPR) és az Unió a Francia Demokráciáért (*Union pour la Démocratie Française*, UDF) magatartását túlságosan enyhének ítélték a baloddallal szemben. A radikalizálódottak között akadt korábbi államtitkár (Charles de Chambrun), nemzetgyűlési képviselő (Édouard Frédéric-Dupont) és államigazgatásban dolgozó párttag (Bruno Mégret) is. A párt politikai elitjét a következő két évtized során lényegében ez a két csoport határozta meg, a képviselői mandátumokat radikális értelmiségiek (ügyvédek, jogászok, egyetemi oktatók) töltötték be, ami a párt sajátos professzionalizálódásaként is értelmezhető.

Marine elnöksége idején nem csupán a helyi politikai életből emelt fel addig a másodvonalhoz tartozó politikusokat, hanem olyan vállalkozóknak és értelmiségieknek (újságírók, egyetemi oktatók) is tisztségeket adott, akik addig nem kötődtek formálisan a párthoz. Ez a lépés ahhoz a stratégiához hasonlít, amit a prezidencializálódás keretében, politikai vezetők személyi döntéseinél megfigyeltek. A személyzeti politika keretében a vezető olyan személyeknek ad pozíciókat, akik kizárólag a vezetőknek köszönhetik politikai karrierjüket, és a tisztségükből fakadó erőforrásokat nem tudják a párton belüli alternatíva építésre fordítani (Körösényi, 2001; Hajdú, 2012). Ezt a stratégiát követve adott Marine elnökségi tagságot és EP-mandátumot olyan személyeknek, akik személyesen neki dolgoztak tanácsadóként, így a Nemzeti Fronton belüli karrierjük kizárólag Marine sikerességétől függ. A korábbi szubkulturális elit háttérbe szorítása egyúttal illeszkedett az „ördögtelenítési” stratégiába is (Ivaldi, 2016).

Azt a korábbi adatok kapcsán már láthattuk, hogy a Flamand Érdek még a Nemzeti Frontnál is zártabb politikai közösséget jelent, amelynek rekrutációs csatornái is korlátozottabbak. A politikai utánpótlás biztosítása érdekében jött létre a párt ifjúsági szervezete, amelynek korábbi vezetői mind a párt befolyásos politikusai közé emelkedtek. A VBJ alapító elnöke Filip Dewinter volt (1987–1990 között vezette a szervezetet), utódai közül Philip Claeys (1995–1999) EP-, míg Karim Van Overmeire (1992–1995), Barbara Pas (2009–2011) parlamenti képviselő lett, Tom Van Grieken (2011–2014) pedig az anyapárt elnöki tisztségét is átvehette. A VBJ a párt fontos rekrutációs bázisává vált, biztosította az egykori idős, flamand szeparatista tagság folyamatos utánpótlását (Pauwels, 2011). Az ifjúsági szervezet mellett nacionalista egyetemi mozgalmak, marginális jobboldali lapok, valamint a helyi politikai életben tapasztalatot szerző politikusok közül érkeztek a párt parlamenti képviselői (lásd 14. táblázat). Választott tisztség, és a párt apparátusában végzett több éves munka nélkül csupán néhány, a felső- és a közoktatásban tevékenykedő pedagógus tudott a parlamenti képviselők közé kerülni. EP-mandátumhoz pedig kizárólag professzionális politikusok juthattak.



## 6. táblázat. A VB belga alsóházi képviselőinek rekrutációs területe

Rekrutációs terület	1988, N=2	1991, N=12	1995, N=11	1999, N=15	2003, N=18	2007, N=17	2010, N=12	2014, N=3
Parlamenti képviselő	2	2	5	8	14	12	11	1
Párt és mozgalmi háttér	0	5	0	0	0	1	0	0
Helyi politika	0	5	4	6	4	4	1	2
Oktatás, kultúra	0	0	2	1	0	0	0	0

Forrás: [https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=nl&rightmenu=right\\_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm](https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=nl&rightmenu=right_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm)

A Flamand Érdek rekrutációs stratégiája azt eredményezte, hogy parlamenti mandátumot csak olyanok szerezhettek, akik hosszabb időn keresztül szolgálták a pártot és bizonyították elkötelezettségüket, rátermettségüket. A továbbszolgáló képviselők arányának növekedése, a helyi politika világából előrelépést biztosító rekrutációs csatorna, továbbá a párt belső képzési és parlamenti aktivitása a VB professzionalizálódását jelenti. Ugyanakkor ez a professzionalizálódás a párt zártságának, szubkulturális jellegének fenntartásával járt. A rendkívüli mértékben centralizált és perszonalizált, egyúttal szubkulturális gyökerekkel rendelkező pártok csak abban az esetben képesek új társadalmi csoportokból tagokat és politikusokat rekrutálni, amennyiben erről a párt vezetője határozott döntést hoz, ahogy az a Nemzeti Front esetében történt.

*A szolgálati idő*

A szolgálati idő, vagyis a választott politikai intézményekben eltöltött idő hossza több ok miatt is fontos elemzési szempont a radikális jobboldali politikusok esetében. Egyes szerzők szerint a demokratikus intézmények és procedúrák megváltoztatják a demokratikus versenyben részt vevő radikálisokat, akiknek egy része nem csupán alkalmazkodik a fennálló keretekhez, hanem igyekszik elnyerni a többi politikus tiszteletét is (Brack, 2012). Erre példaként szolgálhat, hogy az európai integrációt Maastricht óta élesen bíráló, elutasító Nemzeti Front számára fontos kérdés az Európai Parlamentben alakítható frakció léte (Mudde, 2007), a Flamand Érdek frakciója pedig ciklusok óta a belga törvényhozás legaktívabb ellenzéki képviselőcsoportja (Lucardie et al., 2016). A szolgálati idő hossza, a képviselők személyének fluktuációja egyúttal arról is információt nyújt, hogy mennyire stabilak a párton belüli erőviszonyok, a pártot irányító elit mennyire tudja önmagának biztosítani a legfontosabb választott tisztségeket.

## 7. táblázat. Az FN EP-képviselőinek karrierútja

Karrierút	1984, N=10	1989, N=10	1994, N=11	1999, N=5	2004, N=7	2009, N=3	2014, N=24
Továbbszolgáló	1	4	6	5	4	3	3
Új	9	6	5	0	3	0	21
Visszatérő	0	0	0	0	0	0	0

Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/map.html>

## 8. táblázat. Az FN EP-képviselőinek karrierútja a megkezdett parlamenti ciklusok szerint

Megkezdett ciklus	1984, N=10	1989, N=10	1994, N=11	1999, N=5	2004, N=7	2009, N=3	2014, N=24
Első	9	6	5	0	3	0	21
Második	1	4	3	2	0	1	0
Harmadik	0	0	3	2	2	0	1
Negyedik	0	0	0	1	1	0	0
Ötödik	0	0	0	0	1	1	0
Hatodik	0	0	0	0	0	1	1
Hetedik	0	0	0	0	0	0	1

Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/map.html>

A Nemzeti Front esetében, a 6. és 7. táblázatban azt láthatjuk, hogy Jean-Marie Le Pen idején fokozatosan kialakult egy hosszan szolgáló EP-képviselői elit a pártban. A párt legfontosabb tisztségeit betöltő, Le Pen személyes bizalmát elnyerő és megtartó személyek kaphatták az EP-mandátumokat. Bár Le Pen személye közel négy évtizeden át dominálta az FN-t, a párt operatív irányításában mindig voltak támaszai, akik folyamatosan jelen voltak az EP-ben is. Az 1980-as években Jean-Pierre Stirbois, az 1980-as évek végétől Bruno Mégret, majd a 2000-es években Bruno Gollnisch, Carl Lang és végül Marine Le Pen töltötte be ezt a szerepet (Ellinas, 2010). Le Pen a Mégret vezette szárny szakítását követően még inkább elzárkózott a személyi újításoktól, ami leginkább a 2009-es eredményben tükröződött. A párt drasztikus visszaesésekor szerzett 3 mandátumából rajta kívül csak Marine és régi bizalmasa, Gollnisch „részesülhetett”. A párt szűk elitjébe, így az EP-képviselők körébe csak olyanok kerülhettek be, akikben a pártvezér feltétlenül megbízott.<sup>10</sup> Le Pen az FN-hez ciklus közben más jobboldali pártokból csatlakozóknak is megadta a folytatás lehetőségét (1984: Olivier d’Ormesson; 1999: Charles De Gaulle Jr.), viszont, aki elveszítette a bizalmát, soha nem térhetett vissza az élvonalba, ahogy azt a visszatérő képviselők hiányában láthatjuk. 2014-ben rendkívüli mértékben átalakult a párt képviselői elitje, a 24, mandátumot szerző személy közül 21 első alkalommal lett EP-képviselő, a képviselői múlttal rendelkezők körébe csupán az előző ciklusban szolgáló 3 személy tartozott: Jean-Marie és Marine Le Pen,

<sup>10</sup> 2004 három újonca között volt Marine Le Pen, valamint Lydia Schenardi, akinek apja egy képviselő lemondása következtében lett a párt nemzetgyűlési képviselője 1986–88 között.

valamint Bruno Gollnisch. Marine ezen a téren sem adott visszatérési (vagy ebben az esetben inkább továbbélési) lehetőséget apja régi hívéinek.

A Flamand Érdek esetében hasonlóan alakult az EP-mandátumokat betöltő személyek karrierútja. Belgium, pontosabban az ország flamand választókerülete jóval kevesebb képviselői hellyel rendelkezik, aminek következtében a VB támogatottságának csúcsán is csupán 3 mandátumot tudott szerezni. Ezeket a mandátumokat viszont a Nemzeti Fronthoz hasonlóan a legszűkebb pártelit tagjai töltötték be. 1989-től Karel Dillen pártelnök volt az első képviselő, akihez 1994-ben a második mandátum megszerzésekor csatlakozott addigi személyi asszisztense, Frank Vanhecke. 1999-ben ismét ők kapták a két képviselői helyet, Dillen azonban még a ciklus előtt 2003-ban lemondott, és visszavonult az aktív politikai tevékenységtől. Vanhecke 2014-es visszavonulásáig csupán egyetlen alkalommal, 2003-ban szakította meg egy rövid időre EP-karrierútját, amikor egy évig szenátor volt a belga felsőházban. A felszabadult mandátumok egyikét Dillen fia, Koenraad Dillen kapta, aki 2004-ben ismét mandátumot szerzett. A másik strasbourgi mandátumot Philip Claeys vette át, akit 2004-ben és 2009-ben is újraválasztották. 2014-ben a párt hivatalban lévő elnöke, Gerolf Annemans ült át az EP-be a belga alsóházból.

9. táblázat. A VB EP-képviselőinek karrierútja

Karrierút	1989, N=1	1994, N=2	1999, N=2	2004, N=3	2009, N=2	2014, N=1
Továbbszolgáló	0	1	2	2	2	0
Új	1	1	0	0	0	1
Visszatérő	0	0	0	1	0	0

Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/map.html>

10. táblázat. A VB EP-képviselőinek karrierútja a megkezdett parlamenti ciklusok szerint

Megkezdett ciklus	1989, N=1	1994, N=2	1999, N=2	2004, N=3	2009, N=2	2014, N=1
Első	1	1	0	0	0	1
Második	0	1	1	2	0	0
Harmadik	0	0	1	1	1	0
Negyedik	0	0	0	0	1	0

Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/map.html>

Kérdés, hogy a két euroszeptikus párt elitje miért ragaszkodik ennyire az EP-mandátumokhoz? A Nemzeti Front esetében a nemzeti parlamenti mandátumok hiánya jelenti a választ erre a kérdésre (Mudde, 2007; Brack, 2012). A Flamand Érdek viszont a belga parlament két házában, a regionális parlamentben és a helyhatósági képviselőtestületekben is számos mandátumot szerzett, ahova legfontosabb politikusait el tudta helyezni. A VB esetében a párt belső hatalmi viszonyai jelenthették az inspirációt arra, hogy Karel Dillen, majd Vanhecke pártelnökként legszűkebb bizalmi körének tartsa fenn az EP-mandátumok révén elérhető forrásokat, patronázs pozíciókat.

A belga parlament alsóházában jóval nagyobb mértékű fluktuációt figyelhetünk meg a VB képviselőinek esetében. 1978 és 1987 között Karel Dillen volt a párt egyetlen képviselője, akit a már bemutatott módon Annemans követett. 1988-tól a párt bővülő képviselői csoportja fokozatosan stabilizálódott, az új képviselők száma és aránya az ezredfordulót követően folyamatosan csökkent (lásd 10. táblázat). A párt zártságát, a megújulási törekvések bukását jól illusztrálja, hogy a frakció méretének 2014-es drasztikus lecsökkenésekor tért vissza első alkalommal az alsóházba VB-s képviselő: Filip Dewinter és Marijke Dillen, Karel Dillen lánya,<sup>11</sup> akik 1995-től a flamand parlament tagjai voltak.

#### 11. táblázat. A VB alsóházi képviselőinek karrierútja

Karrierút	1988, N=2	1991, N=12	1995, N=11	1999, N=15	2003, N=18	2007, N=17	2010, N=12	2014, N=3
Továbbszolgáló	1	2	5	8	13	12	11	1
Új	1	10	6	7	5	5	1	0
Visszatérő	0	0	0	0	0	0	0	2

Forrás: [https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=nl&rightmenu=right\\_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm](https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=nl&rightmenu=right_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm)

#### 12. táblázat. A VB alsóházi képviselőinek karrierútja a megkezdett parlamenti ciklusok szerint

Megkezdett ciklus	1988, N=2	1991, N=12	1995, N=11	1999, N=15	2003, N=18	2007, N=17	2010, N=12	2014, N=3
Első	1	10	6	7	5	5	1	0
Második	1	1	4	4	6	1	4	1
Harmadik	0	1	0	3	4	5	1	1
Negyedik	0	0	1	0	2	3	3	1
Ötödik	0	0	0	1	0	2	1	0
Hatodik	0	0	0	0	1	0	1	0
Hetedik	0	0	0	0	0	1	0	0
Nyolcadik	0	0	0	0	0	0	1	0

Forrás: [https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=nl&rightmenu=right\\_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm](https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=nl&rightmenu=right_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm)

A VB a Nemzeti Fronthoz hasonlóan a visszaesés, a szétesztható mandátumok számának csökkenésekor a pártelit átmentésére törekedett. Erre a stratégiára magyarázatul szolgálhat, hogy az izolált, ellenséges környezetben működő radikális párt a visszaszorulás fázisában azoknak a személyeknek a tapasztalatára és lojalitására próbál építeni, akik bizonyították elkötelezettségüket a párt és vezetői mellett. Ugyanennek a jelenségek más irányú értelmezése lehet, hogy a párttal összefonó személyek és családtagjaik, akik Weber gondolatait

<sup>11</sup> Marijke Dillen egy hónapon belül visszaadta mandátumát, amit Jan Penris kapott meg, aki 19 éven át volt a flamand regionális parlament képviselője és szintén a párt radikális, antwerpeni csoportjához tartozik.

idézve a „politikából élnek”, megroppant politikai konstrukciójukat is minden téren uralni akarják, hogy rendelkezzenek az általa biztosított politikai és anyagi források felett. A Flamand Érdek esetében a következő évek dönthetik el, hogy a párt partikuláris, családi érdekek képviselőjeként (a helyi politika szintjén már megjelentek Dewinter lányai a VB jelöltjeinek sorában) marginális szereplő marad-e, vagy a Nemzeti Front mintájára jelentős átalakulás révén újra a mainstream pártok kihívójává válik.

#### *A politikai tapasztalat*

A szolgálati idővel összefüggő kérdés, hogy mely politikai tapasztalattal rendelkező személyek kapják a radikális jobboldali pártok képviselői mandátumait. Az előző pontban azt láthattuk, hogy az izolált radikális jobboldali pártok esetében kialakul egy hosszan szolgáló, szűk politikai elit, amely bizalmi embereinek tartja fenn az elérhető választott intézményi pozíciókat és a hozzájuk kapcsolódó, a patronázs területére sorolható lehetőségeket (pl.: személyes munkatársak foglalkoztatása, tanácsadói szerződések). Annak részletei, hogy ezt a bizalmi viszonyt pontosan milyen politikai munkával és teljesítménnyel lehet elnyerni, a politika sajátos működési mechanizmusai miatt valószínűleg sosem lesznek teljes egészében, széles körben ismertek. A tanulmány emiatt csupán arra vállalkozik, hogy bemutassa, milyen karrierlépcsők azonosíthatók a két radikális jobboldali pártelit esetében.

13. táblázat. Az FN választott politikai tisztséggel, illetve politikai múlttal rendelkező új EP-képviselői

Politikai tapasztalat	1984, N=9	1989, N=6	1994, N=5	1999, N=0	2004, N=3	2009, N=0	2014, N=21
Parl. képviselő	1	4	2	0	0	0	1
Szenátor	0	0	0	0	0	0	0
Reg. képviselő	0	0	3	0	2	0	13
Önk. képviselő	0	0	0	0	0	0	3

Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/map.html>

1984-ben a Nemzeti Front 9 új képviselője közül csupán Jean-Marie Le Pen rendelkezett korábban választott politikai tisztséggel, két alkalommal (1956 és 1958) szerzett nemzetgyűlési mandátumot. Az FN többi képviselője a pártban és párt körül összegyűlt jobboldali szubkultúrákból (pl.: veteránok, ortodox katolikusok) érkezett az Európai Parlamentbe. Ezzel szemben 1989-ben a legtöbb új képviselő már rendelkezett parlamenti tapasztalattal is, Le Pen az EP-be mentette át a többségi választási rendszer visszaállítása miatt a nemzetgyűlésből kizorult politikusait (pl.: Yvan Blot, Bruno Gollnisch, Bruno Mégret). 1994-ben ugyanez a stratégia érvényesült két további, nemzetgyűlésből korábban kiesett, Le Pen bizalmi köréhez tartozó politikus esetében.<sup>12</sup> Új jelenség volt 1994-ben a regionális gyűlések

<sup>12</sup> Jean-Claude Martinez egyetemi oktató (1986–1988) a párt körüli értelmiségi holdudvar szervezésében és Mégret csoportjának ellensúlyozásában játszott fontos szerepet. Marie-France Stirbois (1989–1993) a párt szervezeti hálóját megtervező és felépítő, 1986-ban elhunyt Jean-Pierre Stirbois özvegyeként vált ismertté a francia közéletben. 1989-ben időközi választáson nemzetgyűlési mandátumot szerzett, amit 1993-ban nem

ből előre lépő politikusok köre. Az arányos rendszerben választott regionális gyűlések az 1990-es évektől a párt második vonalának biztosítottak mandátumot, egyúttal rekrutációs bázist a pártvezetés számára. Marine Le Pen szintén ebből a rétegből választotta ki a jelöltek többségét a 2014-es EP-választásra, akik mellett három politikusnak a párt delegációjának nagyarányú növekedése és Marine stratégiája miatt arra is lehetősége nyílt, hogy önkormányzati képviselő-testületből lépjenek előre köztes fázisok nélkül EP-képviselővé (pl.: Florian Phillipot).

14. táblázat. A VB választott politikai tisztséggel, illetve politikai múlttal rendelkező új EP-képviselői

Politikai tapasztalat	1989, N=1	1994, N=1	1999, N=0	2004, N=0	2009, N=0	2014, N=1
Parl. képviselő	1	0	0	0	0	1
Szenátor	0	0	0	0	0	0
Reg. képviselő	0	0	0	0	0	0
Önk. képviselő	0	0	0	0	0	0

Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/map.html>

A Flamand Érdek EP-képviselői esetében minimális fluktuáció zajlott 1989 óta. Az egyetlen jelentősebb változás az 1999–2004-es ciklus során, 2003-ban történt. A párt élete, belső működési mechanizmusai szempontjából azonban ez sem okozott érdemi újdonságot. A nyugdíjba vonuló Karel Dillen fia, Koenraad antwerpeni önkormányzati képviselőként, parlamenti munkatársként szerzett politikai tapasztalatokat, továbbá családja miatt személyes kapcsolatot ápolt a párt legfontosabb politikusaival. Philip Claeys a VB ifjúsági szervezetének vezetőjeként lett flamand parlamenti képviselő, amely intézményben 8 évet töltött el, mielőtt 2003-ban EP-képviselő lett. A 2004-es választás során Vanhecke tért vissza kettőjük mellé az Európai Parlamentbe. Annemans 2014-es mandátumszerzése a párt visszaesése miatt szükséges változtatások keretében illeszkedett. A párt parlamenti képviselői esetében viszont eltérő folyamat érvényesült.

A VB történetében az 1991-es parlamenti választási sikerhez hasonló mérföldkövet jelentett az 1988-as helyhatósági választás, amely lényegében előkészítette a három évvel későbbi áttörést. A VB ekkor is Antwerpenben érte el legjobb eredményét (17,7 százalék, 25/10 mandátum a városi közgyűlésben), aminél viszont hosszabb távon jelentősebbnek bizonyult, hogy további 9 önkormányzatban szerzett összesen 13 mandátumot. Ennek révén a párt „kilépett” Antwerpen határain túlra. Az új képviselők biztosították a VB szervezeti terjeszkedését, továbbá rekrutációs bázist biztosítottak az 1991-től kibővülő parlamenti frakció számára is (Mudde, 2000). 1991-től kezdődően az új képviselők jelentős része már rendelkezett helyi politikai tisztséggel, ami a párt számára egyfajta garanciát is jelentett az új politikusok lojalitása és megbízhatósága szempontjából.

---

tudott megtartani. Férje révén került a párt legszűkebb vezetői körébe, aminek 2006-ban bekövetkező haláláig tagja maradt.

15. táblázat. A VB választott politikai tisztséggel, illetve politikai múlttal rendelkező új belga alsóházi képviselői

Politikai tapasztalat	1988, N=1	1991, N=10	1995, N=6	1999, N=7	2003, N=5	2007, N=5	2010, N=1	2014, N=0
Szenátor	0	0	0	0	1	0	0	0
EP-képviselő	0	0	0	0	0	0	0	0
Reg. képviselő	0	1	1	0	0	1	0	0
Önk. képviselő	1	4	3	6	4	3	1	0

Forrás: [https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=nl&rightmenu=right\\_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm](https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=nl&rightmenu=right_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm)

A legtöbb radikális, elitellenes párt számára az első jelentősebb sikerek elérése komoly kihívást hoz abból a szempontból, hogy kikkel, milyen szocializációs mintákat követő, milyen magatartású személyekkel töltsék be azokat az intézményi pozíciókat, amelyeket elnyertek. Különösen nagy kihívást jelent ez a helyzet, amikor egy párt „túlnyeri magát”, jóval több pozíciót hódít el, mint amire felkészült. Ebben a helyzetben a szervezet fundamentalista tagjai, vagy a sikerek hatására a párthoz csapódott „szerencselovagok” kerülhetnek előtérbe, akik belső feszültségeket okozhatnak, vagy muníciót adhatnak a politikai ellenfeleknek a támadásokhoz (de Lange–Art, 2011). Ennek a kockázata fokozott mértékben áll fenn szubkulturális gyökerű pártoknál, amelyek hirtelen érnek el jelentős növekedést, mint történt az a Nemzeti Front és a Flamand Érdek esetében. Kezdetben mindkét párt úgy kezelte ezt a helyzetet, hogy a pártvezető személyes bizalmasaira korlátozta azon személyek körét, akik részesülhettek az elnyert pozíciókból, majd a helyi politika szintjén tapasztalatot szerző, lojalitást bizonyító politikusok előtt nyitottak egy előrelépést lehetővé tevő rekrutációs csoportot. Ez a stratégia nem egyedülálló az izolált radikális jobboldali pártok esetében, a Svéd Demokraták (*Sverigedemokraterna*, SD) politikusainak szintén a helyi politika jelentette azt a közeget, ahol felkészülhettek a parlamenti választási kampányokra és a parlamenti munkára (Loxbo, 2010).

#### A kor

Amennyiben egy párt képviselői elitje stabilizálódik, csökken az újonnan bekerülő politikusok száma, akkor átlagéletkoruk emelkedik. A Nemzeti Front EP-képviselőinek átlagéletkora 20 éven át nem mutatott kimagasló mértékű változásokat, 49 és 54 év között mozgott. Az 1994 utáni emelkedés egyik oka, hogy Mégret híveinek távozását követően Le Pen a párt újjászervezésére kényszerült, és csak 2004-ben adott szerepet újra fiatalabb politikusoknak a párt EP-delegációjában. 2009-ben a mandátumok számának jelentős szűkülése emelte meg a párt esetében az átlagéletkort. Ha figyelembe vesszük, hogy 2014-ben az FN mindhárom 2009-es képviselője hivatalban maradt, akkor a 2014-es nagyarányú csökkenés még hangsúlyosabbnak tekinthető, és megerősíti, hogy Marine elnöksége során egy új politikus réteg vette át a legfontosabb pozíciókat a Nemzeti Frontban. Ez a változás nem számít olyan drasztikus mértékű fiatalításnak, ami a VB esetében az 1980-as években lejátszódott, ugyan-

akkor Marine generációjának, az 1960-as és 1970-es években született politikusok térhódítását jelenti.

16. táblázat. Az FN EP-képviselőinek átlagéletkora

Életkor	1984, N=10	1989, N=10	1994, N=11	1999, N=5	2004, N=7	2009, N=3	2014, N=24
18-30	0	0	0	0	0	0	0
31-40	3	2	1	0	1	1	2
41-50	2	3	6	3	2	0	8
51-60	2	3	3	1	2	1	7
61-70	3	1	1	0	1	0	6
71-	0	1	0	1	1	1	1
Átlagéletkor	51,6	52,1	49,1	53,4	53,9	60,0	53,6

Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/map.html>

A Flamand Érdek EP-képviselőcsoportjának átlagéletkorát a kis elemszám és a személyek minimális fluktuációja miatt nem érdemes önállóan elemezni. A parlamenti képviselők esetében viszont megfigyelhető az a tendencia, hogy a fluktuáció csökkenése és egy stabil képviselői elit kialakulása (lásd 10. és 11. táblázat) az átlagéletkor növekedésével jár. A párt 1988-as kiugróan alacsony értékéről már volt korábban szó a tanulmányban, az 1991-es adatok viszont arra utalnak, hogy a párt irányítását átvevő fiatalokból álló csoport számos kortársának adott lehetőséget az első parlamenti választási sikert követően. A VB ezt a jellegzetességét a későbbiek során is megőrizte, az ifjúsági szervezet a párt belső életének központi szereplője maradt, a legtehetségesebb fiatalok pedig rendszeresen előrelépési lehetőséget kaptak.

17. táblázat. A VB belga alsóházi képviselőinek átlagéletkora

Életkor	1988, N=2	1991, N=12	1995, N=11	1999, N=15	2003, N=18	2007, N=17	2010, N=12	2014, N=3
18-30	2	4	1	1	0	1	1	0
31-40	0	5	5	7	7	3	2	1
41-50	0	2	4	4	7	7	3	0
51-60	0	0	1	3	4	5	6	2
61-70	0	1	0	0	0	1	0	0
71-	0	0	0	0	0	0	0	0
Átlagéletkor	26,5	37,9	41,6	41,5	44,7	45,7	46,5	45,6

Forrás: [https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=nl&rightmenu=right\\_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm](https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=nl&rightmenu=right_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm)

Önmagában az életkor, átlagéletkor szempontjából nem beszélhetünk határozott, markáns generációváltásról a két vizsgált radikális jobboldali párt esetében. Bár a Nemzeti Front EP-delegációjának átlagéletkora jelentősen csökkent Marine elnöksége során, ami megerő-



síti azt az álláspontot, hogy egy új generáció vette át a párt irányítását, azonban az 50 feletti értéket mutató átlag azt is jelenti, hogy a hatalomváltás nem járt olyan drasztikus fiatalítással a pártban, mint ami a VB esetében az 1980-as évek második felében játszódott le. A VB vezetői 1991 óta folyamatosan előrelépési lehetőséget kínáltak legtehetségesebb ifjúsági politikusaiknak, azonban ez választási ciklusonként általában 1-1 személy kiemelését jelentette. Így a párt vezetői elérték azt, hogy az ifjúsági szervezet politikusai ne váljanak olyan önálló erőcsoporttá, mint amit ők jelentettek a VB életében az 1980-as évek során. Ez egyelőre annak ellenére sem változott meg, hogy Annemans az utóbbi évek során a VBJ több politikusát a párt legmagasabb tisztségeibe juttatta (Barbara Pas 2013-ban alsóházi frakcióvezető, Tom Van Grieken egy évvel később pártelnök lett).

### Nem

A radikális jobboldali pártokról több komparatív kutatás is megállapította, hogy esetükben minden szinten (szavazók, párttagok, képviselők, vezetők) kevesebb nő található, mint férfi. Így a nők alulreprezentáltsága (*gender gap*) a radikális jobboldalon éveken át általánosan elfogadott jellegzetességnek számított, amit a pártok radikalizmusával, és keményvonalas, konzervatív családpolitikájával magyarázott a szakirodalom (Givens, 2004; Norris, 2005; Mudde, 2007). Bár Cas Mudde megállapította, hogy a radikális jobboldalon nincs lényegesen kevesebb pártvezető, mint más pártcsaládok esetében (Mudde, 2007: 97–100.), a képviselői elit tekintetében jelentős különbségeket lehetett megfigyelni a 2000-es évek során is.

A Nemzeti Front EP-képviselői között az 1980-as és 1990-es évek során a női képviselők aránya rendre elmaradt az intézmény adataitól. Míg a női képviselők aránya fokozatosan emelkedik az EP esetében, addig a Nemzeti Front soraiban csak az ezredfordulót követően jelentek meg jelentősebb arányban, igazán magas létszámban pedig csupán a 2014-es győzelmet követően. A női képviselők számának 2004-es növekedése egybe esett a párt 2002 utáni mérséklődési kísérletével (Ellinas, 2010; Ivaldi, 2016). 2014-ben pedig már nem csupán az FN esetében volt magasabb a női képviselők aránya az EP átlagánál, hanem a 2015 júniusában ENF-frakció értéke (35%) is megközelítette az intézmény átlagát. Ha emellett figyelembe vesszük azt is, hogy az ENF-ben a női képviselők aránya magasabb volt a nagy jobboldali frakciók értékeinél (EPP: 30%, ECR: 25%), Marine Le Pen személyén kívül a további hét frakció közül csak kettő esetében töltött be női politikus frakcióvezetői tisztséget (EP, 2016), akkor a korábbi női alulreprezentáltság megszűnését állapíthatjuk meg a Nemzeti Frontnál.

### 18. táblázat. Az FN női EP-képviselőinek száma és aránya

Női képviselők	1984, N=10	1989, N=10	1994, N=11	1999, N=5	2004, N=7	2009, N=3	2014, N=24
Száma	1	1	1	0	3	1	10
Aránya	10,0%	10,0%	9,1%	0%	42,9%	33,3%	41,7%
EP átlaga	17,7%	19,3%	25,9%	30,3%	30,2%	31,1%	37,0%

Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/map.html>

A párt 2011 utáni átalakulása ilyen szempontból még látványosabbá válik, ha a 2014-es EP-képviselőcsoportot az 1986-os nemzetgyűlési frakcióval hasonlítjuk össze. Míg 2014-ben a *gender gap* megszűnését figyelhettük meg, az 1986-os frakció az egyetlen női képviselőjével a korábbi, alulreprezentáltságot megállapító elmélet egyik igazolásának számított.

19. táblázat. Az FN női képviselőinek száma és aránya 1986-ban és 2014-ben

Női képviselők	1986, Nemzetgyűlés N=35	2014, Európai Parlament N=24
Száma	1	10
Aránya	2,9%	41,7%

Forrás: <http://www.assemblee-nationale.fr/>, <http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/map.html>

Marine Le Pen elnöksége során a párt programjában az abortusz, a családmodell és a nemi szerepek esetében zajlottak a legjelentősebb változások (Almeida, 2014; Ivaldi, 2016). A párt átalakítása során így logikus lépésnek számított a 2014-es jelöltek kiválasztásakor, hogy a nemi arányok megváltoztatásával is szimbolizálják a Nemzeti Front új korszakát.

A Flamand Érdek esetében a Nemzeti Fronthoz viszonyítva is alacsonyabb értékeket találunk női képviselő kérdésében az 1980-as és 1990-es évek során. A VB-nek még nem volt egyetlen női EP-képviselője sem, a belga alsóházban pedig arányuk a 2003-as választásig nem érte el a 10 százalékot. Arányuk a párt első, változásra és mérséklődésre tett óvatos kísérlete idején (Lucardie et al., 2016) emelkedik meg.

20. táblázat. A VB női EP-képviselőinek száma és aránya

Női képviselők	1989, N=1	1994, N=2	1999, N=2	2004, N=3	2009, N=2	2014, N=1
Száma	0	0	0	0	0	0
Aránya	0%	0%	0%	0%	0%	0%
EP átlaga	19,3%	25,9%	30,3%	30,2%	31,1%	37,0%

Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/meps/hu/map.html>

21. táblázat. A VB női belga alsóházi képviselőinek száma és aránya

Női képviselők	1978, N=1	1981, N=1	1985, N=1	1988, N=2	1991, N=12	1995, N=11	1999, N=15	2003, N=18	2007, N=17	2010, N=12	2014, N=3
Száma	0	0	0	0	1	1	1	5	4	4	2
Aránya	0%	0%	0%	0%	8,3%	9,1%	6,7%	27,8%	23,5%	33,3%	66,6%

Forrás: [https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=nl&rightmenu=right\\_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm](https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=nl&rightmenu=right_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm)

A női képviselő kérdésében érdemes megemlíteni, hogy mindkét radikális jobboldali párt esetében számos olyan női politikus töltött be képviselői tisztséget, akik a párt más politikusaival, vezetőivel házastársi, vagy rokoni kapcsolatban álltak. A Le Pen család tagjai mellett a Nemzeti Frontban is több példát találunk erre a jelenségre: Jean-Pierre Stirbois

főtitkár özvegye Marie-France nemzetgyűlési (1989–1993), majd EP-képviselő (1994–1999) lett, Jean-Pierre Schénardi nemzetgyűlési képviselő (1986–1988) lánya, Lydia Schénardi EP-mandátumot szerzett 2004-ben, Bruno Mégret felesége, Cathrine Mégret Vitrolles város polgármestere volt (1997–2002). 1999-ben pedig a párt jelöltjeként szerzett EP-mandátumot Charles De Gaulle Jr., De Gaulle tábornok egyik unokája.

Karel Dillen gyermekei a Le Pen családhoz hasonlóan politikai pályára léptek apjuk pártjában. Koenraad Dillen ugyan elhagyta a pártot Frank Vanhecke kiszorítását követően, testvére, Marijke a VB tagja maradt, és az új elnök, Van Grieken támogatói közé tartozik. Mindketten antwerpeni önkormányzati képviselőként kezdték politikai karrierjüket. Vanhecke második felesége, Marie-Rose Morel regionális képviselő volt. Filip Dewinter lányai pedig kampányokban vállaltak szerepet, és helyhatósági választáson már elindultak a VB jelöltjeként.

A család által biztosított szocializációs közeg, kapcsolati háló és „márkanév” olyan lehetőségeket kínál a politikai versenyben, aminek a következtében demokratikus keretek között is kialakulhatnak politikai dinasztiák (Feinstein, 2010). Politikai dinasztiáknak mindkét ország politikai kultúrájában régi hagyománya van. A francia politikai életet a XIX. század során olyan családok határozták meg, akik a forradalmat követő években, vagy a napóleoni háborúk során gazdagodtak meg (Duby et al., 2005). A hivatalban lévő elnök, François Hollande korábbi élettársa, Ségolène Royal volt a szocialisták 2007-es elnökjelöltje, a párt főtitkári tisztségét pedig hosszú időn keresztül Martine Aubry, Jacques Delors, az Európai Bizottság egykori elnökének lánya töltötte be. A 2000-es évek jobboldali miniszterelnökei (Jean-Pierre Raffarin, Dominique de Villepin) szintén politikai családból származtak. Belgiumban a hivatalban lévő liberális kormányfő, Charles Michel apja, Louis Michel jelenleg is EP-képviselő, korábban az ország külügyminisztere és uniós biztosa volt. Paul-Henri Spaak családja szintén több generáción keresztül vett részt a belga politikai élet irányításában. A két radikális jobboldali párt politikai dinasztiáinak létét országuk politikai kultúráján túl, a család által biztosított „tőke és brand előny” (Feinstein, 2010), valamint a pártok szubkulturális jellege magyarázza. Az alapítás aktusa és az alapító személye szubkulturális közegben olyan mítoszként él, ami az alapító családtagjainak, közvetlen környezetének a tradicionális legitimitáció (Weber, 1998) lehetőségét is megadja. Ez a jellegzetesség erősíti a centralizált pártszervezetből fakadó működési mechanizmust. A pártok zárt és centralizált világa a lojalitást és megbízhatóságot tekintti az egyik legfontosabb politikai értéknek, amely bizalmi viszonyt csak erősítheti a rokoni kapcsolat.

A női politikusok alulreprezentáltsága mindezek ellenére, a családi kapcsolatok jelentőségétől függetlenül szűnt meg a Nemzeti Front esetében. A női politikusok számának növelése az „ördögtelenítés” stratégiájának részévé, az átalakulást legitimáló elemmé vált, összekapcsolódva a párt családpolitika és nemi szerepek kérdésében végrehajtott változásával. A Flamand Érdeknél ilyen tudatos változtatásról nem beszélhetünk, a párt programja nem követte a Nemzeti Front módosításait. Bár a nyugati világ és az iszlám nőképeinek szembe állítása egyre hangsúlyosabb a párt kommunikációjában, a téma sokkal inkább vált a VB agresszív, radikális stílusának részévé, mint a mérséklődés előkészítő elemévé, ahogy a Nemzeti Front, vagy a norvég Haladáspárt alkalmazta a kérdést (Akkerman et al., 2016a; Ivaldi, 2016).

## ÖSSZEGZÉS

A Nemzeti Front és a Flamand Érdek egyaránt pártrendszere izolált radikális jobboldali szereplője. Az elszigeteltség mindkét párt esetében a politikai verseny jobbszélére koncentráló szavazatmaximalizáló stratégia kialakítását eredményezte, amely egy-másfél évtized során elérte lehetősége határait. A párt jövőjéről, a stratégia módosításáról szóló viták mindkét pártban szakadást idéztek elő, amely a keményvonalasok, a párt eredetileg meghirdetett céljaihoz ragaszkodók győzelmével végződött. A belső hatalmi harc után a két párt más utat választott. A belső viszonyok konszolidálását követően az FN mégis az irányváltás, a szavazatmaximalizáló stratégia célcsoportjainak „átszabása” mellett döntött. Marine Le Pen még kampányfőnökként indította el az „ördögtelenítés” fogalmával elnevezett változást, ami tartalmát tekintve inkább tűnik más formába öntött szavazatmaximalizáló stratégiának, mint program szinten is érzékelhető radikális átalakulásnak (Ivaldi, 2016). A VB ezzel szemben a korábban sikeres radikális hangnem megtartása, bizonyos területeken fokozása mellett döntött, amivel a bezárkózást, a régi alapokon történő újjászervezést választotta.

A két párt esete azt mutatja, hogy a szubkulturális alapokon álló, erősen hierarchikus szervezetű, vezető centrikus működési mechanizmus által meghatározott pártokban csak abban az esetben történik jelentős változás a párt irányvonalában, és csak abban az esetben kerül sor generációváltásra, ha azt a pártvezetés kezdeményezi és végrehajtja. A Nemzeti Frontban az 1980-as években inkább bővítés, mint generációváltás zajlott a mainstream jobboldali pártoktól érkező személyek befogadásával. Ez azonban nem történhetett volna meg, ha Jean-Marie Le Pen nem garantál politikai tisztségeket a pártjához csatlakozóknak. A VB 1980-as évek végén lezajlott drasztikus fiatalítása, vagy Marine Le Pen pártelitet is érintő átalakítása a hivatalban lévő vezető kezdeményezése és támogatása következtében történhetett meg.

Mindkét párt vezetői személyes bizalmi körük számára tartják fenn a képviselői mandátumok révén elérhető forrásokat és patronázs pozíciókat. Ez a stratégia a párt totális uralását biztosítja, szűrő funkcióként tartja távol a legfontosabb tisztségektől a belső ellenfeleket, a párt vállalhatatlan fundamentalistáit és a „szerencselovagokat”. Az egyik fő rekrutációs csatornát, belépési küszöböt a helyi politika világa jelenti az FN és a VB számára is. Ez a későbbiek során sem változott a két pártban, a helyi politika világa ugyanis olyan közeget jelent, ahol a vezetők tesztelhetik pártjuk politikusait a lojalitás és a rátermettség szempontjából is. A VB számára saját ifjúsági szervezete is hasonló szerepet tölt be, ahonnan a párt ciklusonként ki tudott emelni 1-1 fiatal politikust, ezáltal egyúttal azt is megakadályozva, hogy egy generáció olyan egységes erőcsoporttá váljon, mint amelyik az 1980-as évek végén átvette a párt irányítását. A radikális jobboldali pártvezetők további rekrutációs bázisát a személyes bizalmi körbe tartozó politikusok jelentik. A tisztséghez juttatott vállalkozók, értelmiségiek karrierje végképp összefonódik mentorukéval, ami a kormányzás prezidencializálódása esetén leírt folyamathoz és függelmi viszonyhoz hasonlít. A személyes bizalmi kör egy sajátos altípusát jelentik azok a politikusok, akik családi, házastársi kapcsolatok révén is kötődnek a pártvezetőhöz. Ezek a működési mechanizmusok és rekrutációs bázisok nem változtak meg a két vizsgált párt esetében.

A radikális jobboldal az utóbbi néhány évben több országban is jelentős, a korábbi eredményeket is meghaladó választási sikereket ért el. A francia sajtó által „ördögtelenítésnek” elnevezett folyamat keretében a Nemzeti Front leválasztotta politikai elitjéről a legradikálisabb személyeket, köztük a pártalapító Jean-Marie Le Pen is. A mainstreamhez igazodást szolgálja a korábban a radikálisokhoz kapcsolt nemi (*gender gap*) és demográfiai (átlagosnál idősebb, a világ- és gyarmati háborúhoz kapcsolható képviselői réteg) jellemzők megszűntetése. Az FN politikai elitjének átalakulását a pártvezetés indította el, aminek hatására képviselői csoportja fiatalabbá vált, több nő kapott szerepet. A változáshoz a párt másodvonalának mérsékeltebb személyei és az új elnök körül csoportosuló, a párt szubkulturális közegétől független személyek biztosítottak rekrutációs bázist. Míg a Nemzeti Front esetében ezt a folyamatot generációváltásként lehet értékelni, addig a Flamand Érdek esetében még nem egyértelmű, hogy néhány fiatal politikus vezető pozícióba emelése egy új generáció felemelkedésének első fázisa, vagy csupán a párton belüli hatalmi harcok eleme.

Az összehasonlító esettanulmány egyik továbbfejlesztési lehetőségét a Nemzetek és Szabadság Európája (*Europe of Nations and Freedom*) nevű frakció további pártjainak vizsgálata jelentheti. A tanulmány eredményeit és következtetéseit érdemes összevetni a szövetség azon tagjaival, amelyek kormányzati szerepet is betöltöttek (LN, FPÖ), amely korszakuk után újra a radikális, populista szavazatmaximalizáló stratégia felé fordultak. A négy párt vizsgálata után levont következtetéseket pedig érdemes lehet összevetni a fiatalabb radikális jobboldali pártokkal (PVV, AfD), amelyeknél rövidebb történetük okán még nem beszélhetünk generációváltásról. Esetükben azt érdemes majd megvizsgálni, hogy elitjük mennyire mutat közös jegyeket szövetségeseik újabb politikai generációjával.

A tanulmány egyúttal további két, a radikális jobboldalon túlmutató területek kutatására is kiindulópontot jelenthet. Az egyik a családtagok bevonása a párt vezetésébe és új politikai dinasztiák kialakulása. Mennyire jellemző ez a klasszikus hatalomépítési és hatalomgyakorlási technika a XXI. századi európai politikai életben? A másik irány pedig a tanulmány azon megállapításához kapcsolódik, amely szerint generációváltás „sokkhatásokat” leszámítva (pl.: pártvezetés távozása új pártba) csak felülről vezérelve történhet a radikális jobboldal esetében. Milyen eseteket találunk más pártcsaládok, más párttípusok esetében? Megerősítik, vagy cáfolják ezt a megállapítást?

## IRODALOM

- Akkerman, Tjitske–Rooduijn, Matthijs (2014): Pariahs or partners? Inclusion and exclusion of radical right parties and the effects on their policy positions. *Political Studies*, 3: 1140–1157.
- Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (2016a): Inclusion and mainstreaming? Radical right-wing populist parties in the new millenium. In: Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (ed.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon, Routledge, 1–28.

- Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (2016b): Into the mainstream? A comparative analysis of the programmatic profiles of radical right-wing populist parties in Western Europe over time. In: Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (ed.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon, Routledge, 31–52.
- Almeida, Dimitri (2014): Decadence and indifferention in the ideology of the Front National. *French Cultural Studies*, 2: 221–232.
- Baudewyns, Pierre–Dandoy, Régis–Reuchamps, Min (2015): The Success of the Regionalist Parties in the 2014 Elections in Belgium. *Regional and Federal Studies*, 1: 91–102.
- Betz, Hans-Georg (1994): *Radical Right-wing Populism in Western-Europe*. London, Macmillan.
- Bíró Nagy András–Dúró József–Hajdú András–Róna Dániel (2011): Nemzet és radikalizmus. In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég Kiadó, 7–34.
- Brack, Nathalie (2012): Eurosceptics in the European Parliament: Exit or Voice? *European Integration*, 2: 151–168.
- de Lange, Sarah L.–Art, David (2011): Fortuyn versus Wilders: An Agency-Based Approach to Radical Right Party Building. *West European Politics*, 6: 1229–1249.
- Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York, Harper and Row.
- Duby, Georges (2005, szerk.): *Franciaország története I-II*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Ellinas, Antonis (2010): *The media and the far right in Western Europe: playing the nationalist card*. New York, Cambridge University Press.
- Feinstein, Brian D. (2010): The Dynasty Advantage: Family Ties in Congressional Elections. *Legislative Studies Quarterly*, 4: 571–598.
- Givens, Terri E. (2004): The Radical Right Gender Gap. *Comparative Political Studies*, 1: 30–54.
- Givens, Terri E. (2005): *Voting Radical Right in Western Europe*. New York, Cambridge University Press.
- Gunther, Richard–Diamond, Larry (2003): Species of Political Parties. A New Typology. *Party Politics*, 2: 167–199.
- Hajdú András (2012): *Karizmatikus vezetés a politikában. A radikális jobboldali pártok vezetési stílusa*. MA-szakdolgozat.
- Ignazi, Pierro (2003): *Extreme Right Parties in Western Europe*. New York, Oxford University Press.
- Ivaldi, Gilles (2016): A new course for the French radical right? The Front National and 'de-demonisation'. In: Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (ed.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon, Routledge, 225–246.
- Kitschelt, Herbert (1989): *The Logics of Party Formation: Ecological Politics in Belgium and Germany*. New York, Cornell University Press.
- Kitschelt, Herbert (2007): Growth and Persistence of the Radical Right in Postindustrial Democracies: Advances and Challenges in Comparative Research. *West European Politics*, 5: 1176–1206.

- Kitschelt, Herbert–McGann, Anthony (1995): *Radical Right Parties in Western Europe*. Michigan, The University of Michigan Press.
- Körösényi András (2001): Parlamentáris vagy „elnöki” kormányzás? Az Orbán-kormány összehasonlító perspektívából. *Századvég*, 20: 3–38.
- Körösényi András (2005): *Vezér és demokrácia*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Loxbo, Karl (2010): The Impact of the Radical Right: Lessons from the Local Level in Sweden, 2002–2006. *Scandinavian Political Studies*, 3: 295–315.
- Lucardie, Paul–Akkerman, Tjitske–Pauwels, Teun (2016): It is still a long way from Madou Square to Law Street: the evolution of the Flemish Bloc. In: Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (eds.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon, Routledge, 208–224.
- Mudde, Cas (2000): *The Ideology of the extreme right*. Manchester, Manchester University Press.
- Mudde, Cas (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Mudde, Cas (2014): Fighting the system? Populist radical right parties and party system change. *Party Politics*, 2: 217–226.
- Norris, Pippa (2005): *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. New York, Cambridge University Press.
- Pauwels, Teun (2011): Politikai karanténban. A Flamand Érdek sikerei és kudarcai. In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég Kiadó, 117–137.
- Rooduijn, Matthijs (2016): Closing the gap? A comparison of voters for radical right-wing populist parties and mainstream parties over time. In: Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (eds.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon, Routledge, 1–28.
- Stockemer, Daniel (2014): Who are the members of the French National Front? Evidence from interview research. In: *French Politics*, Vol. 12., No. 1., 36–58.
- Szabó Márk (2011): Ellenzékiségre ítélve. A Nemzeti Front útja az agrárius protesztparttól a jóléti nacionalizmusig. In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég Kiadó, 35–63.
- Van Spanje, Joost–Van der Brug, Wouter (2007): The party as pariah: The exclusion of anti-immigration parties and its effect on their ideological positions. *West European Politics*, 5: 1022–1040.
- Walt, Vivienne (2014): Plan of Attack. A Star of France’s Right-Wing. *Time*, 2014. 05. 15.: 12–17.
- Weber, Max (1998): A politika mint hivatás. In: Weber, Max: *Tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 156–209.